

YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Muhiddinova Gulchiroy Sadulloevna, Alisher Navoiy nomidagi
O'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

METHODOLOGY OF WRITTEN SPEECH
DEVELOPMENT

Muhiddinova Gulchiroy Sadulloevna, Uzbek language named after
Alisher Navoi and Doctoral student of the University of Literature

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Мухиддинова Гулчирой Садуллоевна, базовый докторант
Университета узбекского языка и литературы имени Алишера

Навои

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish metodikasi haqida bayon qilingan. Ona tili darsligiga qo'yilgan asosiy talab o'quvchilarning og'zaki va yozma savodxonligini oshirish, to'g'ri va ravon so'zlashni o'rgatishdan iborat. Yozma nutq to'g'ri shakllanishi uchun aniq va ravon nutq hamda grammatik qurilmalardan to'g'ri foydalanish zarur bo'ladi. Grammatik qurilmalarni yaxshi bilishi bolaning gaplarni to'g'ri tuzishda va yozuvda har qanday xatodan xoli yozishga yordam beradi. Yozuv ko'nikmasini shakllantirish mashqlar orqali yanada rivojlantiriladi. Maqolada bu haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: yozma nutq, metodika, ko'nikma, verbal vosita, og'zaki nutq, grammatik qurilma, matn, kooperativ tamoy.

Abstract: The article describes the method of developing students' written speech. The main requirement for the mother tongue textbook is to improve students' oral and written literacy, to teach them to speak correctly and fluently. Clear and fluent speech and the correct use of grammatical devices are necessary for the correct formation of written speech. Good knowledge of grammatical devices helps the child to construct sentences correctly and write without any mistakes. The formation of writing skills is further developed through exercises. The article provides detailed information about this.

Keywords: written speech, methodology, skill, verbal tool, oral speech, grammatical device, text, cooperative principle.

Аннотация: В статье описан метод развития письменной речи учащихся. Основное требование к учебнику родного языка – повысить устную и письменную грамотность учащихся, научить их правильно и бегло говорить. Четкая и беглая речь и правильное использование грамматических средств необходимы для правильного формирования письменной речи. Хорошее знание грамматических аппаратов помогает ребенку правильно строить предложения и писать без ошибок. Формирование навыков письма дополнительно развивается с помощью упражнений. В статье представлена подробная информация об этом.

Ключевые слова: письменная речь, методика, навык, речевой инструмент, устная речь, грамматический аппарат, текст, кооперативный принцип.

KIRISH. Yozma nutqni o'rgatish metodikasiga doir metodik adabiyotlarda bilim, ko'nikma va malakalar tavsiflanib, o'quvchilar yozma nutqni tuzayotganda yo'l qo'yayotgan matniy xatolarni bartaraf etish, mashq va topshiriq turlari ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni yozma nutq

tuzilishiga doir qoidalar sifatida shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

Yozuv jarayoni, og'zaki mulohazaga nisbatan, matnga ko'proq talablar qo'yadi, chunki yozma nutq tashqi verbal vositalardan holi bo'lganligi sababli ham katta mahorat talab etadi. Yozma nutq egasi o'quvchining reaksiyalarini

[https://orcid.org/
0009-0003-9718-0537](https://orcid.org/0009-0003-9718-0537)

e-mail:
[gulchiroy.mukhitdinova
@bk.ru](mailto:gulchiroy.mukhitdinova@bk.ru)

oldindan his eta bilishi va kooperativ tamoyiliga amal qilgan holda matn yaratishi kerak. Mazkur tamoyilga ko'ra, yozuvchi (o'zaro hamkorlik orqali) aniq, dolzarb, haqiqatga asoslangan, axborotga boy, qiziqarli va esda qolarli matn yozishga harakat qilishi shart. O'quvchi esa, matndagi kerakli ma'lumotlarni, yozuvchining taxminiy niyatini hisobga olgan holda sharhlaydi. Shuning uchun ham yozma nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Ko'nikmalarni shakllantirish mashqlarida oddiy mashqlardan murakkabroq tuzilmalarga, ya'ni pastdan yuqoriga yondashuvidan foydalaniladi. O'rta va yuqori darajadagi o'quvchilar uchun mo'ljallangan ko'nikmalarni rivojlantirishning ikkinchi qismida asosiy e'tiborni strukturani mexanik tarzda boshqarish va yozishning ijodiy faoliyatiga qaratadi. Yozish jarayoniga yondashish ko'nikmani shakllantirishning asosiy tamoyillaridan farq qiladigan bir qator malakalarga asoslanadi. Ko'nikmalarni shakllantirish mashqlari oddiydan murakkabga o'tganda, yuqoridan pastga model bo'lgan yozish jarayoni tushuncha yoki mavzudan boshlanadi va grammatik va semantik birliklarga qadar davom etadi. Ushbu yondashuvda har bir o'quvchi guruhda yozma topshiriqni bajaradi. Guruhning boshqa a'zolari bilan fikr almashadi va jarayonning turli bosqichlarida o'qituvchi tomonidan tahrirlanadi va bu tahrirning izohi beriladi. To'g'ri bajarilgan yozma mashq va topshiriq hamkorlikda o'rganishning yorqin namunasidir.

MUHOKAMA. Yozuv ko'nikmalarni shakllantirish mashqlari quyidagi tarzda uch toifaga bo'lingan:

- I. So'z va iboralardan gaplar tuzish;
- II. So'z, ibora va gaplardan paragraflar yasash;
- III. Mavjud materialdan paragraflar yozish.

Maqsad o'quvchilarni mantiqiy ketma-ketlikda fikrlashga o'rgatish va mazmunli ijodiy ish yaratishda til bilimlaridan maqsadli foydalanishni o'rgatishdir.

- I. So'z va iboralardan gaplar tuzish.

Bu bosqichda o'quvchi asosiy sintaktik tuzilmalardan foydalanishni o'rganadi. Bu bosqichda quyidagi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Quyidagi so'zlarga, mos qo'shimchalar qo'yib, birikmalar yasang.

1. Osmon__ rang__
2. Aziz__ kompyuter
3. Maktab__ o'ynadi
4. Tug'ilgan kun tort__
5. Pul__ yozmang
6. Doska__ tozalanglar

Tugallanmagan jumalarga qo'shimchalarni qo'yish orqali gap tuzish o'quvchilarni lug'atlardan foydalanishga, grammatik, leksik bazani kengaytirishga undaydi. O'quvchilar bo'sh joyga to'g'ri so'z qo'yib, quyidagi gaplarni to'ldiradilar. Ba'zi o'rinlarda bir nechta javob mos bo'lishi mumkin.

1. Saida _____ dan juda xursandman _____ Jasurni ko'rgan _____ u _____ sayohatiga qaytdi. _____ u _____ vaqt uzoqda edi.
2. _____ sizga _____ baliq ovlashga borishni yoqtirasiz _____ ertalab _____ quyosh chiqadi _____?

II. So'zlar, iboralar va jumalardan paragraflar yozish.

Paragraf - og'zaki nutqni yozma nutqdan ajratib turadigan narsadir. Paragraf odatda xat boshidan boshlanadi va bir nechta jumladan tashkil topadigan bir nechta iboralardan iborat bo'lgan ijodiy ish qismidir. Paragrafning maqsadi bitta asosiy fikrni ifodalashdir. Albatta, o'quvchilar o'z fikrlarini dalillash uchun bir nechta misollar keltirishi mumkin.

Paragrafda asosiy fikr uchta qism orqali ifodalanadi:

1. Fikrni boshlash;
2. Asosiy fikrni tushuntirish;
3. Fikrni yakuniy jumlagacha aylantirish va zarur bo'lganda keyingi xatboshiga o'tish.

Paragraflar matnning katta qismlarini ajratishga yordam beradi va o'quvchilar matnni to'liq va to'g'ri o'zlashtirishlari uchun yoki fikrlarini bosqichma-bosqich ifodalash uchun xizmat qiladi.

Yozish mashqlarining bu turi birinchi navbatda o'quvchilarni so'zlar, iboralar va jumalarni to'g'ri tartibda joylashtirishda, mantiqiy fikrlashni o'rgatishda, ikkinchidan, paragraflarning bir qismi sifatida jumalarni to'ldirish yoki tuzishda tasavvur va ijodkorlikdan foydalanishga qaratilgan.

Bunda talabalar aralash tarzda berilgan paragraflarni mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirishlari kerak.

Masalan:

A) – Bunday vaqtda senga shu toshlar yordam beradi. Ularni qoyaning tepasiga tashib chiq. Yigit “xo‘p” deb, ishga kirishdi. Keyin qabarib, terga botib, ancha vaqt shu toshlarni tashish bilan band bo‘ldi. Nihoyat, ishni bitirgach, kelib:

B) – Mana shu ahmoq bilan aqllining o‘rtasidagi farqdir, – dedi donishmand.

– Aqlli bu haqida toshni tashishdan oldin o‘ylab ko‘rgan bo‘lardi.

D) Tog‘ yonbag‘rida bir donishmand yashar edi va u juda kamgap edi. Bir kuni uning oldiga bir yosh yigit keldi.

E) – Tashib bo‘ldim, – deb aytdi. – Lekin hech narsani tushunolmayapman, ularni aynan nima uchun tashidim? U qanday qilib mening savolimga javob topib berishi mumkin?

F) – Menga aqlli bilan, ahmoqning o‘rtasidagi farqini ko‘rsating, – dedi yigit [donishmand](#)ga. Donishmand unga bir muddat qarab turdi. Keyin esa, ko‘rsatgich barmog‘i bilan ma‘lum bir uzoqlikdagi qoyadan dumalab tushgan toshlarni ko‘rsatdi.

III. Mavjud materialdan paragraflar yozish.

Paragraf yozish oddiy jarayon emas. Paragraflar katta hajmdagi yozma ijodiy ishlar, romanlar, insholar, hikoyalarning qismlarni ajratib turuvchi blokdir. Uning asosiy maqsadi yozma ijodiy ishda fikrlarni tartibli va izchil ifodalash imkonini berishdir. Har bir paragraf keyingi paragrafning mantiqiy davomi bo‘lishi kerak. Paragraf 1 ta fikrni ideal ifodalashga xizmat qiladi. Odatda insholar kamida 5 ta paragrafdan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

1. Kirish
2. 3 ta asosiy fikr
3. Xulosa

NATIJALAR. Yaxshi paragraf yaratishda FDM usulidan (fikr, dalil, misol (PEE – Point- Evidence-Explanation)) foydalanish tavsiya etiladi¹. Bu usul keng tarqalgan usul bo‘lib, mukammal paragraf yaratish imkoni beradi. Masalan sizga “Sabr tagi - sariq oltin” mavzusida insho yozish berilgan bo‘lsa, avvalo, nimalar haqida yozishni rejalashtirib olish

va shu bo‘yicha taxminiy yoziladigan fikrlarni qoralama qog‘ozga tushurish zarur. Masalan,

Azaldan xalqimizda “Sabr tagi – sariq oltin” degan aqlli naql bor. Bu maqolda sabr-bardosh ortidan kelajak xayrli natijalarni qimmatbaho toshga o‘xshatilganidan, uni dunyoviy maqsad sariq intilishda qat‘iyatli bo‘lishga targ‘ib ma‘nosida deb tushunish mumkin. Va ko‘zlagan maqsadlari sariq harakatlarida shu maqolni o‘zlariga bosh prinsip qilib, iloji boricha qanoat bilan oldinga intilib katta-katta yutuqlarga erishadilar. Albatta, bu yaxshi odat.

Paragrafda fikr va dalilning bo‘lishigina yetarli emas. Paragrafni to‘ldirib uni yanada mustahkamlaydigan yana bir elementlardan biri bu tushuntirishdir. Tushuntirish paragrafni yanada ishonchliroq qiladi hamda fikrlaringiz va dalillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni beradi. Shuning uchun ham tushuntirish qisqa va aniq bo‘lishi kerak.

Yaxshi paragraf yozish o‘quvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin ammo FDM usulidan (fikr, dalil, misol) foydalanib yozilgan paragraf ishonchliroq va ta‘sirchanroq bo‘ladi. Harqanday yozma ijodiy ishlar esse va insholar bu usulda yozilsa yanada samarali bo‘ladi.

Metodistlar yozma savodxonlikni oshirishning uch darajasini taqdim etadilar. Birinchi bosqichda o‘qituvchi insho yoki ijodiy ishning qismlari haqida ma‘lumotlar beradi. O‘quvchiga nafaqat mavzu, balki qismlardagi ba‘zi ma‘lumotlar va reja tuzish uchun fikrlar ham beriladi. Ikkinchi bosqichda o‘qituvchi sinfga yozish uchun aniq mavzu beradi. Guruh mashg‘ulotlarida ushbu mavzu bo‘yicha ma‘lumotlarni ishlab chiqish talabalarga bog‘liq. Uchinchi bosqichda talabalar guruh mashg‘ulotlarida o‘z mavzularini tanlashlari va ishlab chiqishlari kerak. Bu darajada har bir guruh boshqa mavzuni yaratishi mumkin.

1-bosqich. Qisman strukturani shakllantirish. Bu bosqich erkin kompozitsiyaga yaqin. Bunda boshlang‘ich va yakuniy jumlar shaklida faqat minimal ko‘rsatmalar beriladi. Talabalar jumlalarda berilgan ma‘lumotlar asosida har bir kompozitsiyani shakllantirishlari kerak.

2-bosqich. Insho yoki tezisni ko‘rib chiqish. Bu darajada lingvistik maslahatlar berilmaydi. Biroq, mavzu ko‘rib chiqilayotgan material bilan belgilanadi.

¹ <https://leeprecious383.medium.com/how-to-write-a-good-paragraph-a-writing-guide-ef8dec0c77df>

3-darajali. O'qituvchi tomonidan berilgan mavzuga mos mazmun nazorat qilinadi.

4-bosqich. O'quvchilar tomonidan mavzu bo'yicha bir nechta g'oyalar va fikrlarni yozadi.

5- bosqich. Berilgan fikr va g'oyalar mantiqiy izchillikda umumlashtiriladi.

XULOSA. Yozish jarayonini boshlashning asosiy usuli sifatida, o'qituvchi qanday yozma topshiriqlar berishdan qat'iy nazar, sinf ishini boshlash uchun eng muhim qism yozuvdan oldingi bosqichni, ishchi matnni ishlab chiqarishdan oldingi bosqichni o'rganishdir. Bitta kompozitsiya jarayoni mavjud emasligi sababli, o'qituvchining maqsadi o'quvchilarni yozish vazifasini boshlash uchun turli g'oyalarni ochib berish va har bir o'quvchi qaysi g'oyalar (qaysi sharoitlarda) u ishlay oladigan eng yaxshi variant ekanligini aniqlashga yordam bera olishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Антонова Е.С. Где искать ресурсы для обновления школьной методики?// Русский язык в школе. – 2007. – № 6. – С. 10. (10–14).

2. <https://leeprecious383.medium.com/how-to-write-a-good-paragraph-a-writing-guide-ef8dec0c77df>

3. Maritza A. Barreto R. Improving Writing through Stages. Colombia 2011. P.19.

4. Adriana Maritza Rivera Barreto. Improving Writing through Stages. Columbia.2011. 15.

5. Primov A., Qodirova X. Tilshunoslikning dolzarb muammolari. O'quv-uslubiy qo'llanma.

6. Новиков А.И. Текст как объект исследования лингвopsихологии // Методология современной психолингвистики: Сб. статей. – Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2003.

7. Ковшиков В.А., Пухов В.П. Психология. Теория речевой деятельности: Учебник для вузов. – М.: Астрель, АСТ, 2007.

8. Сорокин Ю.А. Текст: цельность, связность, эмотивность // Аспекты общей и частной теории текста. –М., 1982.

